

ПЕРЕКЛАД ЯК НАУКА І ДИДАКТИКА

Наука про переклад ще дуже молода, в той час як практика перекладу – це, без сумніву, стародавній вид людської діяльності. Без неї важко було б уявити такі добре відомі історичні факти, як створення велечезних імперій, населених багаточисленними та багатомовними народами, утвердження культури пануючої нації, розповсюдження релігійних і соціальних вчень.¹

За останні десятиріччя розміри перекладацької діяльності значно зросли, так що є всі підстави говорити про початок нового етапу в історії перекладу. Щорічно в світі проходить багато міжнародних конференцій, зустрічей, нарад, проводяться широкі міжнародні кампанії. Всі ці зміни в житті людства викликали незнану досьогодні потребу в перекладах і перекладачах.

Завдання перекладача – цілісно і точно передати засобами іншої мови зміст оригіналу, зберігши при цьому стилістичні й експресивні особливості. Інакше кажучи: на відміну від переказу, переклад повинен передавати не тільки те, що виражено оригіналом, а й так, як це виражено в ньому. Науці про переклад необхідно мати загальну теорію, яка охоплює все те, що є типовим для будь-якого виду комунікації з використанням двох мов. Підручник для студентів вищих навчальних закладів під авторством Т.Р. Кияка, А.М. Науменка, О.Д. Огуя² є, поза всяким сумнівом, цінним внеском в розвиток сучасної теорії та практики перекладу. В ньому розглядаються як загальні, так і специфічні проблеми перекладу.

Оскільки аналізована праця є підручником, то безумовна його перевага – це чітка структурованість, виклад матеріалу від простого до складного, ефективна робота основних методів наукового пізнання: індуктивного та дедуктивного. Це досягається передусім практичною спрямованістю матеріалу: наводиться велика кількість вправ, що допомагають запобігти основним фонетичним, лексичним, морфологічним, синтаксичним, а також стилістичним помилкам при перекладі. Наявні також традиційні для багатьох підручників контрольні запитання. Зустрічаються і тестові завдання.

Все це сприяє не тільки повторенню, а й засвоєнню найважливішої інформації. Вправи націлені на відпрацювання не тільки письмового, а й усного перекладу, що є, на думку багатьох практиків, набагато складнішим. Наявні не тільки вправи, а й додатковий матеріал для практичного опрацювання основних труднощів. Наприклад, при розгляді лексичної омонімії студентам пропонується вивчити напам'ять омоніми типу “*der Weise*” – “*die Weise*”. Вже у другому розділі зустрічаємо вказівки щодо перекладу складних багаточленних іменників та поширених атрибутивних конструкцій. Використовується метод “живого навчання”. Студент проходить всі етапи – від самостійного перекладу і порівняння його з перекладом професіонала до критичного аналізу і рецензії. Загалом, методично підручник складений дуже вдало.

Дослідження, результати якого викладені в праці, що рецензується, є ґрунтовним та всебічним. Наводяться зв'язки теорії та практики перекладу з широким колом наук: фонологією, стилістикою, семантикою, термінознавством, семіотикою, інформатикою, психологією, психолінгвістикою. Це доречно, оскільки текст, який підлягає трансляції, може належати до будь-якої сфери людських знань і містити в собі будь-яку інформацію; в той же час усний переклад потребує не тільки всебічної ерудуції, а й глибокого розуміння людської психології, наявності соціального інтелекту в перекладача.

Невибагливий і неупереджений читач навряд чи помітить незначні стилістичні огріхи, що де-не-де трапляються в тексті, як, наприклад, “*необхідна ланка*”, “*достеменно усвідомлює*”, “*заповнити проблеми*”, “*у сфері автоматичних сфер управління*” та ін.

Мова підручника близька до художньої, що, безсумнівно, полегшує сприйняття матеріалу. Особливо яскраво виділяються стилістичні прийоми єдинопочатку (анфора), синонімії, і це робить стиль викладу емоційно забарвленим. Відчувається і національний присмак: вочевидь, авторам не байдужа доля України серед інших європейських країн. Увага приділяється факторам існування мови як такої, її значення для утвердження державності і збагачення культури народу, а також ролі перекладу в цих процесах. Перекладач уявляється авторам книги посередником, який виконує місію налагодження зв'язків між абсолютно різними культурами.

Переклад автори споглядають як науку про текст (аналіз, синтез, оцінювання відповідності). Чітко відокремлюється професійний переклад від трансляції, яка, на думку авторів, стоїть на значно вищому рівні, включаючи до себе усний та письмовий переклад, вимагаючи набагато більше фонових знань. Залежно від теми перекладу виділяється декілька його видів: дослівний, концептуальний, або структурний; тип перекладу визначає його мета.

Велике значення автори надають звуковій сфері тексту, стверджуючи, що через тон голосу, інтонацію, вимову звуків передається імпліцитно закодована інформація. Розглядається “ідеальний” у фонологічному плані перекладач, але з впевненістю можна відмітити, що не всі хороші перекладачі мають ідеальний фонетичний слух, гнучкий артикуляційний апарат, і, як наслідок, ідеальну вимову. Деяким з них, при високому рівні мовної компетенції (маємо на увазі як іноземну мову, так і рідну), тільки докладаючи надлюдських зусиль, вдається хоча б наблизити свою вимову до оригінальної.

Мова не є чимось застиглим, закам’янілим, тому в дослідженні враховані нові тенденції розвитку сучасної німецької мови. Не обминають автори увагою і “модні” в лінгвістиці концепції фрейму та дискурсу, що робить матеріал сучасним та актуальним.

Варто відмітити, що практична спрямованість підручника Т.Р. Кияка, А.М. Науменка, О.Д. Огуя є теоретично обгрунтованою. Оскільки центральною фігурою дослідження є текст, то він вважається знаком найвищого рівня, і, відповідно, одиницею, що містить в собі закодовану інформацію. Як наслідок, визначається завдання перекладача – правильне кодування тексту. Не забувають автори і про психологічні аспекти – вміння перекладача володіти собою та уникати стресу під час конференційного перекладу. Ще в 1935 році Блонський встановив, що завдання, які вирішує перекладач, не вичерпуються лише слуханням та віщанням (хоч би й одночасним).³ Фактично здійснюється репродукція цілісного образу, який складається з суми репродукованих окремих елементів всієї містерії спілкування – акту мовлення, вокалізмів, неартикульованих звуків, міміки, контекстуальних параметрів тощо. Тобто слухання – не пасивний процес, воно примушує слухача “програти” почуте власними засобами всередині власної

свідомості. Під час синхронного перекладу це фактично може призводити до примусового виконання чотириразового обсягу роботи. Висококваліфікований перекладач, який, як правило, має багаторічну практику, миттєво і не замислюючись виконує цілу низку т.зв. “перемикань”, коли здійснює вибір. Для цього, без сумніву, необхідно напрацьовувати перекладацькі навички роками.

Аналізована праця дає змогу зробити перший крок у цьому напрямку, наводячи приклади перекладу основних конструкцій, причому ці конструкції належать до різних галузей знань і їх неможливо перекласти дослівно.

Переклад – це не просто соціально обумовлена необхідність, а діалог двох культур. З цієї причини автори застерігають проти “змішування” культур. Але тут можна вступити в дискусію, оскільки не викликає сумніву той факт, що мета існування перекладу як такого – це ознайомлення зі способом мислення представників іншої нації, а значить, і з її культурою. Кожна мова незмінно несе на собі культурне навантаження, а, отже, запобігти “змішуванню” культур при перекладі з однієї мови на іншу практично неможливо. Можна тільки звести таке явище до мінімуму, і саме це є завданням перекладача.

Значна увага приділяється дослідженню фахових мов, або технолектів. Вдалим є їх поділ за рівнем абстрагованості, адже спеціальні мови можуть функціонувати в різних галузях. Фахові тексти розрізняються на двох рівнях – текстовому і термінологічному. Автори торкаються також актуальної проблеми анотування та реферування і не тільки дають визначення цим поняттям, а й у зв’язку з необхідністю компресії інформації в сьогодиньньому суспільстві наводять алгоритм, що сприяє автоматизації процесу реферування.

Дослідники Крушельницька К.Г. та Попов М.Н. зазначають, що дуже часто при перекладі приходиться шукати той чи інший еквівалент, відповідний варіант чи конструкцію, адже невірне використання часової форми або форми способу, недостатня увага до форми артикля або функції модального дієслова ведуть до перекручення смислу висловлювання.⁴ В цьому і полягає проблема інтерференції – перенесення особливостей рідної мови на іноземну. Хоча в авторів Кияка Т.Р., Науменка А.М. та Огуя О.Д. жодного разу не згадується цей термін як такий, не можна не помітити, що завданням підручника є запобігання помилкам, що

виникають під впливом рідної мови, і помилкам, причини яких полягають в структурі самої іноземної мови. В першому випадку можна говорити про міжмовну інтерференцію, в другому – про внутрішньомовну інтерференцію.

Відома американська праця 1969 року **“Теорія та практика перекладу”**, зокрема, формулює перелік загальних, універсальних особливостей будь-якого тексту,⁵ слід лише зауважити, що кожна мова користується власними конкретними засобами. В роботі авторів Кияка Т.Р., Науменка А.М. та Огуя О.Д., однак, не надається класифікації цих особливостей, оскільки вважається, що тексти, які належать до різних стилів, дуже сильно відрізняються за своєю функцією.

В той самий час не можна не помітити, що червоною ниткою через всю рецензовану працю **“Теорія та практика перекладу”** проходить проблема індивідуального стилю перекладача, який неодмінно наносить свій відбиток на переклад. Сьогодні багато авторів свої теоретичні положення про переклад розробляють у сфері художньої літератури, тобто в поняттях і термінах літературознавства. Ця обставина є цілком закономірною і її наслідком є широке використання методів порівняльного стилістичного аналізу оригіналу твору і його перекладу. Праці в області теорії перекладу художньої літератури не тільки зробили свій внесок у загальну теорію перекладу, але й започаткували розробку загальнотеоретичних проблем перекладу.

Теорія художнього перекладу – **“найстародавніша”** з теорій перекладу. Автори рецензованого підручника впевнені, що переклад художньої літератури дуже відрізняється від перекладу інших текстів. Мова художніх творів характеризується образними засобами, ритмікою, індивідуальним стилем автора. Передача образних засобів, стилістичних особливостей письменника більше залежить від літературного таланту перекладача, від його відчуття мови, ніж від вироблених у нього автоматичних навичок. Переклад прози дорівнюється по складності перекладу поезії, але до збереження тотожності соціальної реальності та адекватності логічного змісту при перекладі поетичних творів додається ще одна складність – необхідність збереження відповідності мовних засобів. І якщо при перекладі прозового твору хоча б приблизне додержання цих правил є можливим, то зробити адекватний переклад поетичного твору з огляду на всі ці фактори практично неможливо. Автори підручника впевнені, що

інтерпретацію (як суб'єктивне явище) на об'єктивний аналіз може перетворити рівень фонових знань перекладача. Вважається, що такий аналіз цілком можливий. З цим твердженням можна не погодитися, адже навіть за умови існування всебічно ерудованого перекладача (що майже неможливо) вирішальною для тексту є індивідуальність його автора, і навіть найпроникливіший перекладач не завжди може збагнути, що ж саме автор оригіналу хотів сказати. Для цього необхідно знаходитися в тих самих обставинах, переживати ті ж самі емоції, що й автор, тобто бути ним.

Окремий розділ підручника присвячено загальним особливостям науково-технічного перекладу. В наукових текстах міститься багато термінів, фактів, в яких можна розібратися, тільки маючи відповідну підготовку. Багато практиків вважає, що успіх роботи перекладача в науковій сфері визначається більше його знаннями, вмінням оперувати термінологією, аніж перекладацькими навичками. Автори рецензованої праці додержуються тієї ж самої думки. Вони зазначають, що, наприклад, фізик з глибокими знаннями німецької мови спроможний зробити більш професійний переклад, аніж германіст без додаткових фізичних знань. Тут слухним є зауваження, що під час цього виду перекладу застосування лише тільки методу субституції недостатньо, хоча технічний переклад і є за характером матеріалу менш творчим. Підкреслюється, що під час цього перекладу можливий варіант знаходження та номінації нових термінів, що робить певний внесок у збагачення технічного тезаурусу.

Загальна теорія перекладу базується на даних, що отримані при спостереженні об'єкта в різних його проявах. Ці прояви можуть бути випадковими, нетиповими, і тоді вони не враховуються. Ці прояви можуть повторюватися, бути типовими, і тоді теорія вважає їх закономірними загалом або для того чи іншого виду перекладу зокрема. Довгий час не викликала сумніву аксіома: міжмовні перетворення можуть здійснюватися лише людиною. Науково-технічний прогрес у ХХ столітті вніс у це положення суттєве уточнення: міжмовні перетворення може здійснювати як людина, так і машина. Так з'явилася перша основа для класифікації перекладу: механізми міжмовних перетворень. На цій основі було започатковано теорію машинного перекладу. В підручнику **“Теорія і практика**

перекладу” також приділяється увага таким сучасним тенденціям перекладу, як машинний переклад. Варто зазначити, що теорія машинного перекладу пройшла бурхливий період розвитку. За свій короткий вік вона зробила до загальної теорії перекладу не менший внесок, ніж існуючі теорії перекладу, здійснюваного людиною. Не можна, звичайно, забувати, що машинний переклад ввібрав у себе всі досягнення “домашинного” перекладу. Вирішальне значення в успіхах теорії машинного перекладу мало те, що його автори змушені були моделювати діяльність перекладача і забезпечити функціонування механізмів перекладу. Саме в машинному перекладі була виявлена необхідність окремо розглядати аналіз вихідного тексту і синтез тексту перекладу. На жаль, на відміну від перекладу, здійснюваного людиною, машинний переклад практичними результатами похвалитися поки що не може. В аналізованій праці концентрується увага в основному на можливостях та перспективах машинного перекладу, а не на негативних сторонах цього виду перекладацької діяльності, хоча і зазначається, що найменше ускладнення структури призводить до повної неспроможності машини зробити адекватний переклад.

Попри всі позитивні моменти викладу матеріалу, не можна не помітити, що авторам підручника не вистачає об’єктивності. Адже рецензована праця – це не монографія, де автор має право і, більш того, повинен виражати своє суб’єктивне ставлення до тієї чи іншої проблеми, того чи іншого дослідника. Але в даному підручнику, замість об’єктивності і неупередженості, автори дозволяють собі тим чи іншим чином оцінювати доробок деяких дослідників, як, наприклад: *“значний майстер практики і непоганий дослідник теорії перекладу (...) Левік”*.

Хоча за концепцією усний переклад відповідає письмовому, значна увага приділяється відпрацюванню навичок саме цього виду перекладу. Адже людині не тільки доводиться працювати в різних умовах, їй доводиться в залежності від ситуації перекладати письмово або усно, сприймати оригінал очима або на слух. Важко не помітити різницю, яка існує між письмовим перекладом, не обмеженим за часом, що дозволяє користуватися словниками і різноманітними довідниками, і усним перекладом, який виконується в екстремальних умовах функціонування розумових механізмів перекладача. Різниця, яка існує між письмовим і усним перекладом, пов’язана з умовами

функціонування розумових механізмів, котрі, таким чином, є основою для класифікації перекладу, що здійснюється людиною.

Звичайно, не можна сказати, що в будь-якому виді усного перекладу умови функціонування розумових механізмів співпадають. У послідовному перекладі особливо велике навантаження лягає на пам'ять, а в синхронному перекладі необхідно вміти одночасно слухати і говорити. Однак у будь-якому виді усного перекладу розумові механізми перекладача працюють у ситуації, наближеній до стресової, коли з'являється необхідність у дуже короткий термін переробити величезну кількість вхідної інформації і постійно приймати рішення. Складні умови роботи висувають на перший план доведені до досконалості навички та уміння, знання еквівалентів, допоміжні системи запису і т.ін., але допускають неточності в стилістичному оформленні перекладу. Особливі умови функціонування розумових механізмів концентрують увагу дослідників на особливих проблемах, які й складають окрему самостійну теорію – теорію усного перекладу. В усному перекладі на перше місце висувається проблема функціонування навичок та умінь і допоміжних засобів перекладу (система записів, технічне обладнання).

Перед усним перекладом не стоїть проблема жанрового характеру тексту, проблема передачі стилістичних тонкощів оригіналу. Перекладати, наприклад, художні твори усно немає сенсу: навіть досвідчені перекладачі не здатні зберегти інваріант, а тому переклад перестає бути перекладом.

Дещо інакше виглядає справа з письмовим перекладом. Функціонування розумових механізмів перекладача відбувається у відносно спокійних умовах. У письмовому перекладі на перше місце висувається теоретичний аспект роботи перекладача, вміння правильно оцінювати і вибирати мовні засоби, зберігати стиль оригіналу.

В аналізованій праці переклад розуміється як творчий процес, який, проте, не повинен бути настільки творчим, що дозволяло б автору вносити елементи власного сприйняття. З цим нелегким завданням, без сумніву, можна впоратися після ґрунтовного вивчення теоретичних постулатів та закріплення перекладацьких навичок у вправах, викладених у підручнику під авторством Т.Р. Кияка, А.М. Науменка, О.Д. Огуя “**Теорія та практика перекладу**”.

ПОСИЛАННЯ ТА ПРИМІТКИ

1. Рецкер Я.И. Теория перевода. – М.: Международные отношения, 1947. – С. 54.
2. Кияк Т.Р., Науменко А.М., Огуй О.Д. Теорія та практика перекладу (німецька мова). – Вінниця: Нова книга, 2006. – 592 с.
3. Блонский П.П. Память и мышление. – М.; Л.: ОГИЗ, 1935. – С. 32.
4. Крушельницкая К.Г., Попов М.Н. Советы переводчику. – М.: Астрель, 2002. – С. 11.
5. Nida E.A., Taber Ch. R. The Theory and Practice of Translation. – 1969. – P. 86.